

ATENEUM

MUISTISAIRAAT JA MUSEOT

SISÄLLYS

1. Tämän aineiston tavoitteet ja käyttö
2. Muistipolku-hankkeen tausta, tavoitteet ja toteutus
3. Miksi museoon? Mitä iloa opastetusta museokäynnistä voi olla muistisairaalle henkilölle ja hänen hoitajalleen / omaiselleen
4. Käytäntöä I: Museon / oppaan valmistautuminen
5. Käytäntöä II: Muistisairaiden ryhmän valmistautuminen
6. Käytäntöä III: Opas / keskustelun vetäjä: Museokäynnin sisällön suunnittelu
7. Käytäntöä IV: Opas / keskustelun vetäjä: Teoksen ääressä, keskustelun eteneminen
8. Vinkkejä I: Erityistä huomioon otettavaa nimenomaan muistisairaiden ryhmässä
9. Vinkkejä II: Kuinka osallistaa ihmisiä
10. Käynnin jälkeen: opas / museo
11. Lisätietoa, lähteitä, tekijät ja yhteystietoja

Muistisairaat ja museot

Vinkkejä yhteistyöhön ja museokäynteihin

Oletko tekemisissä muistisairaiden henkilöiden tai museoiden kanssa? Oletko muistisairaahan henkilön omainen, ystävä tai hoitaja? Oletko pienryhmän vetäjä? Työskenteletkö museossa tai vastaavanlaisessa muistiorganisaatiossa?

Jos vastasit ”kyllä”, tästä aineistosta saattaa olla sinulle käytännön apua, jopa iloa. Aineisto on laadittu tuomaan yhteen muistisairaita henkilöitä, heidän omaisiinsa, ystäviään ja hoitajia sekä suomalaista kulttuuriperintöä, jota löytyy sadoista museoista ja näyttelytiloista eri puolilta maata.

Käsillä oleva julkaisu on käytännön opas onnistuneeseen, vuorovaikutteiseen ja keskustelevaan museokäyntiin. Aineistossa annetaan vinkkejä sekä museoissa työskenteleville että myös ryhmiä tai yksittäisiä henkilöitä museoon tuoville. Siinä koetetaan innostaa yhteistyöhön, vastavuoroiseen koulutukseen ja kohtaamisiin, joissa keskustelun vetäjän ei tarvitse olla aina museoalan asiantuntija.

1. Tämän aineiston tavoitteet ja käyttö

Tämä verkkoaineisto on syntynyt Ateneumin taidemuseon ja Muistiliiton (ent. Alzheimer-keskusliitto ry.) yhteistyönä. Innoittajana on ollut vuoden 2008 alussa Ateneumin verkkosivuille toteuttamamme *Muistipolku*-aineisto sekä Ateneumiin kehitelty, erikseen tilattava *Muistipolku*-opastus.

Tämä aineisto on käytännönläheinen opas muistisairaiden henkilöiden ja ryhmien museokäyntejä varten. Olemme suunnitelleet sen museoammattilaisten sekä muistisairaiden henkilöiden kanssa työskenteleville ja muillekin kuin kulttuurin kentällä toimiville. Yksi aineiston tavoite on innoittaa museoita ja paikallisia muistisairaiden järjestöjä ja laitoksia yhteistyöhön, joka ei ole kallista, mutta ainakin Ateneumin ja Alzheimer-keskusliiton välisten kokemusten valossa hyvin innostavaa ja tuloksia tuottavaa. Oma kokemuksemme on saatu taidemuseosta, mutta aineistoa voi soveltaa hyvin myös muunlaisiin museoihin ja näyttelyihin.

Huomasimme yhteistyöhankkeemme käynnistyttyä, että myös ”rapakon takana” eli New Yorkin MoMAssa (Museum of Modern Art) oli jo pitkään toteutettu muistisairaiden pienryhmien käyntiohjelmaa *Meet Me at MoMA*, jonka periaatteet ja käyntien rakenne olivat tutun oloisia, hyvin samankaltaisia meidän hankkeemme kanssa. Kummankin museon ajatuksena on tarjota muistisairaiden ryhmille (ohjaajineen/ omaisineen) keskusteleva pienryhmäopastus museon koelmateosten äärellä koulutetun oppaan johdolla. Ryhmäkokoo on kummassakin ohjelmassa pieni, ja kierron aikana tutustutaan tarkemmin vain noin neljään taideteokseen. MoMAN opastettavat ovat yksittäisiä sairastuneita omaisineen / hoitajineen, kun taas Ateneumin maksullisia opastuksia ovat tilanneet useimmiten laitoksista tai päiväkeskuksista tulevat ryhmät. MoMAlla on hankkeeseen ulkopuolinen rahoitus, joka mahdollistaa kuukausittaisen useiden kymmenien henkilöiden tulon, vapaalippujen ja kuvajäljenteiden tarjoamisen. Ateneumin opastuksilla myös kosketaan ja haistetaan katsomisen lisäksi: oppailla on mukanaan aisteja herätteleviä materiaaleja ja tuoksujia jotka liittyvät taideteoksiin.

Keväällä 2008 Ateneumin museolehtorit osallistuivat MoMAN hankkeen koulutukseen New Yorkissa, ja myös kesällä 2008 ilmestynyt MoMAN vapaasti internetistä ladattava verkko-opas antoi tähän julkaisuun lisäideoita. Verkko-oppaan osoite on tämän aineiston lopussa, lähdeluettelossa.

Tämän aineiston alussa kerromme Ateneumin Muistipolun toteutuksesta ja perustelemme, miksi muistisairaiden kannattaisi ylipäättään tulla museokäynneille ja miksi museoiden henkilökunnan kannattaisi kouluttautua näitä asiakkaita kohtaamaan. Pääosassa tässä aineistossa ovat kuitenkin käytännön vinkit ja ohjeet, joita kukin käyttäjä soveltaa omien tarpeidensa mukaan. Julkaisun tekijät ottavat myös mielellään vastaan palautetta ja täydennysideoita – hyvien käytänteiden jakaminen kannattaa aina.

2. Muistipolku-hankkeen tausta, tavoitteet ja toteutus

Taidemuseot ovat jo kauan tehneet museopedagogisia hankkeita, joilla on pyritty saavuttamaan asiakasryhmiä, joilla on erilaisia esteitä tulla museoon. Aloite muistisairaiden hankkeeksi tuli Alzheimer-keskusliitolta vuonna 2007. Muistipolku-aineisto ja -opastukset julkistettiin helmikuussa 2008. Hankkeessa annettiin koulutusta puolin ja toisin; museossa opittiin muistisairauksista ja muistisairaiden kohtaamisista ja museo koulutti pilottiryhminä museoon tulevien muistisairaiden hoitajia moniaistiseen taiteen vastaanottoon ja museokäynteihin. Taustoista ja kierroksen taideteoksista voi lukea lisää Muistipolku-aineistosta, joka löytyy Ate-neumin nettisivuilta (www.ateneum.fi).

Muistipolku-kokonaisuus on kohdistettu sairauden varhaisessa tai keskivaikeassa vaiheessa oleville henkilöille. Muistisairaudet heikentävät edetessään ihmisen toimintakykyä, mikä on otettava huomioon museokäyntiä ja opastusta suunniteltaessa. Muistisairauksien erityispiirteisiin voi tutustua Muistiliiton (Alzheimer-keskusliiton) sivuilla. (www.alzheimer.fi)

3.

Miksi museoon? Mitä iloa opastetusta museokäynnistä voi olla muistisairaalle henkilölle tai hänen hoitajalleen/ omaiselleen

- Mielekäs, aikuinen keskustelu oikeista asioista virkistää.
- Museossa nähty tai koettu voi antaa syvän elämyksen.
- Kuvien / esineiden tarkastelu voi syventyä katsomisesta näkemiseksi. Yhdestä taideteoksesta tai esineestä riittää moneen.
- Taide / esineet voivat aktivoida muistia ja antaa mahdollisuuden tunteiden ilmaisemiseen silloinkin, kun sanat ovat hävinneet.
- Kun museon henkilökuntaa on koulutettu, opastus ottaa mahdollisimman hyvin huomioon ryhmän toiveet ja erityispiirteet.
- Käynti kodin tai laitoksen ulkopuolella voi virkistää.
- Museokäyntiin voi palata keskusteluissa käynnin jälkeen, etenkin, jos käynnillä katsotuista teoksista / esineistä on saatu kuvat mukaan.
- Säännölliset käynnit tuovat arkeen jotain jota odottaa; museo ja henkilökunta tulevat tutuiksi, kohtaamiset toisten muistisairaiden ja heidän hoitajiensa / omaisten kanssa ovat tärkeitä. Käynti suunnataan myös sairastuneen mukana tulevalle henkilölle, jolle käynti toivottavasti myös antaa jotain.
- Taide / esineet ja niiden kautta kommunikointi voivat tuoda uudenlaista vuoro-vaikutusta sairastuneen ja hänen hoitajansa / läheisensä välille.

4.

Käytäntöä I: Museon/oppaan valmistautuminen

- Mieti ensin tavoitteesi: Ketä haluat tavoittaa? Miksi? Miten? Mitkä ovat resurssisi (henkilöt, palkkiot yms.)? Koetatteko tavoittaa laitoksissa asuvia henkilöitä vai kotona asuvia? Onko tavoitteena joka ryhmälle useampi kohtaaminen / museokäynti vai onko kyseessä vain kertakäynti? Miten keräätte kokemuksia hankkeesta (evaluointi)?
- Voitteko tarjota palvelun ilmaiseksi? Sitoutuuko museo jatkamaan hanketta jos se lähtee hyvin käyntiin?
- Onko museosi esteetön (esim. pyörätuolit), onko oppaalla esimerkiksi ääntä vahvistava mikrofoni?
- Kouluttautuminen: Jos paikkakunnallasi on muistisairaiden henkilöiden yhdistyksiä (esimerkiksi Muistiliiton paikallinen osasto), ota yhteyttä sellaiseen. Kerro, että haluatte kohdata museossa muistisairaita asiakkaita ja tarkista, millaisia keinoja sinulla on tavoittaa näitä henkilöitä. Vanhusten hoitolaitoksistakin kannattaa kysyä. Voi olla, että saatte näiltä tahoilta pienoiskoulutuksen museon yleisöpalvelun väelle ja apua muistisairaiden henkilöiden tavoittamiseen, olivatpa nämä laitoksissa tai kodeissa asuvia henkilöitä.
- Voit käyttää myös testiryhmiä ennen kuin tiedotat asiasta laajemmin. Yhteistyöllä, testauksella ja vuorovaikutuksella löytyy oma, oikea tapa toteuttaa asia mahdollisimman hyvin.
- Varaa käynnille riittävästi aikaa: museoon tuleminen, valmistautuminen kierrokselle (invataksit, wc-käynnit). Itse kierroksen optimaalinen kesto on noin 45 minuuttia, mutta jotkut ryhmät voivat innostua pidempäänkin ja toiset väsyä aiemminkin. Oppaan aikaa menee ryhmän tervetulleeksi toivottamiseen, alkukeskusteluihin ja siirtymiin (jos mukana on hitaasti liikkuvia henkilöitä) – tähän kannattaa varautua. Ottakaa pidennetty opastusaika huomioon oppaan palkkiota määriteltäessä.
- Jos mahdollista, käy ennen ryhmän tuloa (jos ovat laitoksesta) laitoksessa ja tutustu henkilökuntaan joka tuo ryhmän. Tai kutsu ryhmän vetäjiä käymään museossa jos he ovat tulossa useamman kerran / eri ryhmien kanssa. Selvittäkää ryhmälle mukavin / virkein käyntiaika.
- Jos museo on kovin suosittu, suosittele ryhmän käyntiajaksi sellainen, että museo on suljettu muilta kävijöiltä.
- Pidä huolta, että tapaamistila (tai museosali) on rauhallinen ja meluton.
- Ottakaa kaikille osallistujille istuimet, mielellään mukana kuljetettavat.

- Etenkin kierroksen alussa: pidä huolta että lähдете liikkeelle rauhallisesti, että kaikki tuntevat itsensä tervetulleeksi ja että museotila tulee tutuksi. Voit vielä kerrata missä ollaan ja mitä tulee tapahtumaan (voit kertoa jo tässä vaiheessa, mitä tullaan näkemään, että käydään muutaman teoksen / esineen äärellä keskustelemassa että tämä on hieman erilainen opastus, koska tarkoitus on todella keskustella vapaasti). Anna ryhmän orientoitua rauhassa rakennukseen ennen kuin lähдете liikkeelle.
- Huolehdi että kaikki kuulevat (äänenvahvistimia tarvittaessa) ja näkevät.

5. Käytäntöä II: muistisairaiden ryhmän valmistautuminen museokäyntiin

- Henkilökunnan perehtyminen tähän aineistoon ja museokäyntiprosessiin.
- Selvitä museon esteettömyys ja käytännön palvelut (sisäänkäynnit, kahvilapalvelut tms.) sekä aikataulut ja kulkeminen (aikaa siirtymisiin, invataksit yms.).
- Resurssit: Onko sisäänpääsy ja opastus maksullinen? Onko teidän mahdollista käydä museossa useampi kerta?
- Valmistautuminen: Miten kerrot muistisairaiden ryhmälle etukäteen museokäynnistä? Haluatteko museo-oppaan käyvän luonanne ennen museokäyntiä? Onko mahdollista katsoa museokierroksen teoksia kuvina etukäteen?
- Varaa ryhmälle riittävästi hoitajia, omaisia tai vapaaehtoistoimijoita.
- Museolla on yleensä tarjota ryhmälle vain yksi opas kerrallaan. Hän ei yleensä tunne asiakkaita etukäteen eikä osaa tulkita tai ymmärtää heidän käyttäytymistään kuten heidät tunteva henkilö osaa.

6.

Käytäntöä III: Opas/keskustelun vetäjä: museokäynnin sisällön suunnittelu

Tässä aineistossa esitetään käyntitapa, jossa reitin suunnittelija opastaa ryhmän itse. Kierroksella keskitytään vain muutamaankin kohteeseen (taideteokseen tai esineeseen) niin, että kierroksen kesto on noin 45 minuuttia. Opastukset ovat aina ”hetken taidetta”, jolloin etukäteen laaditusta suunnitelmasta pitää olla valmis poikkeamaan jonkin verran, jos ryhmä vaikka kiinnostuu kovasti jostain ”reitin” ulkopuolisesta kohteesta. Jos ryhmä väsyä, pitää kierroksen kesto lyhentää, ja joskus ryhmä taas jatkaisi kierrosta vaikka kaksi tuntia!

- Valitse käynnille yksi yhdistävä teema (tutustuttavista teoksista / esineistä lähtevä kuten maisema, rakkaus, ystävyys, ihmisen muoto- tai omakuva, suomalaisuus, katu, uni, yksi tietty taiteilija tai tekotapa kuten veistokset, öljymaalaukset tms.)
- Valitse kohteet (vain muutama; esim. museossa riittää noin neljä teosta / esinettä, mutta on hyvä valmistautua kuuteenkin jotta voit valita ryhmän mukaan lopullisen reitin)
- Mieti kuhunkin teokseen / esineeseen noin neljä kysymystä, joilla saat keskustelun viriämään.
- Jos mahdollista, sisällytä suunnitelmiisi, jokaisen teoksen / esineen kohdalle myös muutama taide- tai kulttuurihistoriallinen näkökulma / asia, jollaisia museon muillakin opastuksilla kerrotaan.
- Mieti etukäteen teosten / esineiden välinen silta – miten ne liittyvät toisiinsa?

7.

Käytäntöä IV: Opas/keskustelun vetäjä: Teoksen tai esineen ääressä, keskustelun eteneminen

- Ota katsekontakti kaikkiin osallistujiin.
- Puhu suoraan sairastuneille, ei vain heidän hoitajilleen, vaikeivät sairastuneet kommunikoida suoraan.
- Voit toistaa saamasi vastaukset ja kommentit hieman eri sanoin (=sanotun vahvistaminen, eli vastaaja huomaa tulleen ymmärretyksi ja kuulluksi ja kertominen myös toisille ryhmäläisille, jotka eivät mahdollisesti kuulleet vastausta)
- Ole rento ja anna keskustelun edetä odottamattomaankin suuntaan.
- Ota mukaan myös keveyttä ja huumoria – tarkoitus on että kaikki viihtyvät muualla!
- Älä korjaa ”vääriä” vastauksia.

Ehdotus keskustelun etenemiseen yksittäisen teoksen / esineen luona:

- Voi olla hyvä aloittaa kunkin teoksen / esineen luona katsomalla sitä hetki hiljaisuudessa, aivan rauhassa. Sitten voit aloittaa helpolla kysymyksellä kuten ”Mitä tässä maalauksessa tapahtuu?” Jotkin teokset ovat vaikeita hahmottaa ja asioiden luetteleminen voi auttaa ryhmäläisiä eteenpäin. Pääset uusiin jatkokysymyksiin saamiesi vastausten johdattamana.
- Pidä teos / esine koko ajan keskustelun keskipisteenä, vaikka keskustelu karkaakin välillä muualle.
- Etenkin keskustelun alussa kannattaa kysyä kysymyksiä, joihin ei ole tarkoituskaan löytää yhtä oikeaa vastausta – tavoitehan on saada ryhmäläiset katsomaan tarkasti, todella näkemään teosta / esinettä ja luomaan oma suhde siihen.
- Kysy erilaisia kysymyksiä. Voit pyytää ehdotuksia teoksen / esineen nimeksi, kysyä, mitä teoksessa esiintyvä henkilö mahtaa ajatella tai sitä, mitä teoksen hetkestä voisi tapahtua seuraavaksi. Saatuihin vastauksiin voit liittää jatkokysymyksiä kuten miksi tai miksi ei. Luo myös siltoja ryhmän erilaisten kommenttien välille.

- Tarkastelkaa teoksen / esineen eri ominaisuuksia, aiheen lisäksi myös sommitelua, värejä, kokoa, sijoitusta tilassa jne.
- Jos joku ryhmäläinen kommentoi kovin tulkinnallisella vastauksella, voit esittää jatkokysymyksen siitä, mikä teoksessa / esineessä sai hänet ajattelemaan noin.
- Teoksen / esineen kuvailusta pääsette sisällön, tulkinnan miettimiseen, merkityksiin ja arvottamiseen.
- Kun moni on jo saanut vastata ja osallistua keskusteluun, voit ujuttaa mukaan taide- tai kulttuurihistoriallista tietoa.
- Muista lukea ääneen teoslapun tiedot (kuten teoksen tekijä, teoksen nimi, teko- vuosi ja tekniikka) jossain vaiheessa kun olette teoksen äärellä.
- Voitte keskustella myös siitä, mitä ryhmäläiset pitävät teoksesta / esineestä (tai eivät) ja miten he sitä perustelevat. Ottaisivatko sen omalle seinälle ja miksi / miksi ei?
- Voit tiivistää kierroksen loppupuolella esiin tulleita keskustelun teemoja ja tunnelmia, mutta ei kannata liikaa viitata esim. nähtyihin teoksiin / esineisiin.

**Osallistavaa ”väliaikatekemistä”
(jos ryhmä on keskusteleva ja on aikaa)**

- Kierroksen puolivälin maissa, siirtyessänne seuraavaan kohteeseen, voit antaa ryhmälle ”vapaata” jossain tietyssä salissa ja kehota opastettavia keskustelemaan keskenään siitä mitä he näkevät, vaikka viitisen minuuttia.
- Paritehtäviä (esim. kaksi muistisairasta henkilöä hoitajineen / omaisineen): Tee- tä pieni parikeskustelu annetusta teemasta, joka liittyy sekä katsottavaan teokseen että henkilöiden omaan elinympäristöön ja kulttuuriin (vertailua, kuvan tuomista nykypäivään jne.). Porinaa viitisen minuuttia ja yhteinen purku, jotta ryhmän muutkin kuulevat mihin päädyttiin. Rohkaiseminen vuorovaikutukseen on keskeistä.

8.

Vinkkejä I: Erityistä huomiioon otettavaa nimenomaan muistisairaiden ryhmissä

- Voit joutua toistamaan joitain asioita yhä uudelleen (esimerkiksi sen, missä nyt juuri ollaan).
- Anna aikaa palautteelle, jos sellaista pyydät tai odotat.
- Ei kannata viitata aiemmin sanottuun ("kuten tuossa edellisen huoneen maalauksessa näimme") – se voi olla osalta ryhmää jo unohtunut.
- "Sivukeskustelut" ovat ok. Tällä tarkoitetaan sairastuneen ja hänen hoitajan-
sa / omaisensa välisiä keskusteluita. Hoitaja tuntee henkilön ja tietää miten ja
mitä kommunikoida. Siksi tarkentavat kysymykset ja kommunikointi ovat vain
hyvästä.
- Voi tulla yllättäviä reaktioita ja yllättävää käytöstä. Tässäkin sairastuneiden hoi-
tajat/omaiset ovat keskeisessä roolissa. He osaavat tulkita käytöstä ja toimia
oikein.
- Vaikka opastusmenetelmä perustuu ja rohkaisee vastavuoroisuuteen ja kom-
munkointiin, sitä ei aina tapahdu. Voi olla vaikeaa tai mahdotonta saada suo-
raa palautetta osallistujilta.
- Opas ei tunne opastettaviaan ja heidän taustojaan tai koulutuksiaan, joten on
paras olla aliarvioimatta heitä.
- Sairastunut voi kommunikoida tavalla jota et ollenkaan ymmärrä.
- Hoitaja voi olla liian innostunut ja dominoida keskustelua > koeta antaa toisille-
kin puheenvuoro.
- Sairastunut voi kommentoida aina samalla tavalla eri teoksiakin.
- Sairastunut voi kommentoida tavalla, joka ei mitenkään näytä liittyvän teokseen
/ esineeseen tai keskusteluunne – tämä on ok. Koeta vähitellen tuoda keskus-
telua lähemmäs tarkasteltavaa teosta.
- Sairastunut tai hoitaja voi nukahtaa kesken opastuksen – tämäkin on ok.
- Ole tässä ajassa ja tässä päivässä vaikka opastettavasi ehkä muistavat jotain
kauan sitten tapahtunutta. Ajattele heitä tässä ja nyt.

9.

Vinkkejä II: Kuinka osallistaa ihmisiä

- Kysy ”turvallisia” kysymyksiä, sellaisia joihin ei ole ”oikeita vastauksia” ja sellaisia joihin jokainen osaa ja haluaa vastata (esim. ”Pidätkö tästä maalauksesta?”)
- Kysy osallistavia kysymyksiä kuten ”Nyt jokainen voisi mainita yhden kuvassa / esineessä olevan erikoisen tai kummallisen ominaisuuden”.
- Jos joku keskustelee hoitajansa kanssa, pyydä että he jakavat asian myös muiden kanssa.
- Jos joku on jo aiemmin osallistunut, kysy jos hän haluaisi kertoa lisää / olla uudelleen äänessä.
- Johdattele jokin aiemmin keskustelussa ollut teema (joka ei liittynyt nähtyyn) takaisin teokseen / esineeseen vaikka aasinsillan avulla.
- Ota kiinni myös sanattomasta viestinnästä. Jos joku joka on aiemmin ollut äänessä, vaikka pudistaa päätään, voit puhutella: ”Taisit pudistaa päätäsi; olet ehkä eri mieltä tässä asiassa?”
- Koeta saada hiljaisena olleet ääneen esim.: ”Entäs ne jotka eivät tänään ole vielä olleet paljoa äänessä...”
- Tuo teemat / teokset lähelle tätä päivää ja ihmisten omaa elämää jollain keinoin: arkeen kiinni.

10.

Käynnin jälkeen: opas/museo

- Jos mahdollista, kutsu ryhmä käymään uudelleen. Ihanteellista olisi jos käynti olisi vaikka kuukausittainen.
- Jos mahdollista, anna kaikille ryhmäläisille vapaalippu, jolla voivat käydä omin päin museossa perheensä / ystäviensä kanssa.
- Jos mahdollista, anna ryhmäläisille käynnin jälkeen kuvajäljenteet teoksista / esineistä, joita katsoitte ja joista keskustelitte. Näin he voivat palata kuvien pariin kotona / laitoksessa.
- Kerää ryhmältä palautetta. Mieti, mitä voisi tehdä vielä paremmin seuraavilla kerroilla. Jos jokin ei toiminut, koeta selvittää, mistä se johtui. Kirjaa onnistumiset ja epäonnistumiset ainakin ranskalaisin viivoin omaasi ja työtovereidesi käyttöön. Hyvä (ja huonot) kokemukset kannattaa jakaa.

11.

Lisätietoa, lähteitä, tekijät ja yhteystietoja

Lisätietoa muistisairauksista, lähteitä:

Erkinjuntti T. Heimonen S. ja Huovinen M. 2006. Hyviä päiviä kotona. WSOY, Helsinki.
Granö S ja Högström S. 2007. Dementoituvan henkilön kuntoutuspolku.
Alzheimer-keskusliiton julkaisusarja 1/2007. Alzheimer-keskusliitto.
Jyväkorpi P. Muistipolku on tilaisuus kokemiseen. Vanhustenhuollon uudet tuulet. 5/2008. Vanhus- ja lähimmäispalvelun liitto. Helsinki.
Levine Madori L. 2007. Therapeutic Thematic Arts Programming for Older Adults. Health Professions Press, Baltimore.
Rankanen M., Hentinen H. ja Mantere M-H. 2007. Taideterapian perusteet. Duodecim. Helsinki.
Telaranta P. Alzheimerin tauti osana elämää ja elämänosana. 2004. Gummerus Kustannus oy. Jyväskylä.
Saarenkylä K. 2006. Taideterapia. Kirjassa Granö S., Heimonen S. ja Koskisuu J. (toim) Kuntoutuksen sanakirja. Alzheimer-keskusliitto.
Saarinen E ja Tarvainen M. 2008. Asiakkaiden ja henkilökunnan luovat kyvyt käyttöön. Sosiaaliturva 1/2008. Huoltaja-säätiö.
Semi T. Ihmetekoja kaapista löytyvillä aineksilla. Ilmaisullinen kuntoutusmenetelmä dementiatyössä. 2004. Erikoispaino Oy.

Internetosoitteita:

www.muistiliitto.fi, Muistiliiton (ent. Alzheimer-keskusliiton) sivusto

Kulttuuria kaikille -sivusto: Tietoa kulttuurin saavutettavuudesta. Ohjeistuksia, muistilistoja, ajankohtaista asiaa: www.kulttuuriakikalle.fi

Muistipolku-aineisto, vapaasti tulostettavissa / ladattavissa Ateneumin nettisivuilta www.ateneum.fi

Tuotettu yhteistyössä: Ateneumin taidemuseo ja Alzheimer-keskusliitto ry., toimitus Satu Itkonen, teosesittelyt Maria Ollikainen.

The MoMA Alzheimer's Project: Making Art Accessible to People with Dementia, A Guide for Museums, verkkojulkaisu, ilmestynyt kesäkuussa 2008 (<http://moma.org/education/alzheimers.html>).

Yhteystietoja:

ATENEUMIN TAIDEMUSEO
Kaivokatu 2
00100 Helsinki
puhelin 09-173 361, neuvonta 1733 6401
www.ateneum.fi

MUISTILIITTO RY (ent. Alzheimer-keskusliitto ry)
Luotsikatu 4 E
00160 Helsinki
puhelin 09-6226 200
www.muistiliitto.fi

Aineisto tuotettu yhteistyössä:

ATENEUM

 Muistiliitto
Alzheimer Centralförbundet

Julkaisun tekijät:

Työryhmä:

Muistiliitto ry (Alzheimer-keskusliitto ry):

Kehittämisjohtaja Sirpa Granö
Projektipäällikkö Sari Högström
Suunnittelija-kouluttaja Pirkko Telaranta

Ateneumin taidemuseo:

Museolehtori Satu Itkonen
Museolehtori Anja Olavinen
Museolehtori Erica Othman

Teksti ja toimitus:

Satu Itkonen, Ateneumin taidemuseo

Taitto:

Maria Appelberg / Station MIR

Kuvat:

Kuvataiteen keskusarkisto / Hannu Pakarinen

Julkaisija:

Ateneumin taidemuseo 2009

Verkkojulkaisun ISBN: 978-951-53-3131-1